

Miroslav NOVOTNÝ

Pod praporem Královny nebes. Pietas Mariana a mariánské družiny v českých zemích v 16. – 20. století

Počátky mariánského kultu lze hledat již v prvních staletích existence křesťanství. Jeho kořeny vedou jak k autorům raně křesťanských textů (včetně apokryfů) a k teologii církevních Otců, tak i do lidového prostředí pozdně helénistické doby.¹ S postupným etablováním nového náboženství a jeho vymezováním se vůči pozdně antickému duchovnímu klimatu (z něhož však mnohé podněty byly dále přebírány) byly zformulovány rovněž výchozí premisy základních mariánských dogmat i samotné mariologie vyvíjející se v úzkém vztahu nejprve ke christologii a eklesiologii, později především k soteriologii a eschatologii. Původně spontánní projev lidové úcty k Panně Marii, která v kontextu monoteistického křesťanského náboženství vyplňovala prázdný prostor ženského principu, našel již v první polovině nového milénia své vyjádření prostřednictvím četných kázání, hymnů, modliteb, mariánských zázraků či staveb kostelů zasvěcených Panně Marii.² Významný prostředek šíření mariánského kultu představovaly rovněž svátky a procesí slavené východní církví na Mariinu počest již od 4. století. Právě východní ortodoxie se na přelomu starověku a středověku stala vlastním iniciátorem a hlavním zdrojem mariánského učení. Christologická a eklesiologická funkce Panny Marie byla už od konce 2. století opakovaně zdůrazňována v teologických půtkách i na jednáních prvních všeobecných koncilů,

¹ Blíže ke kořenům mariánské úcty např. Iva DOLEŽALOVÁ, *Vznik kultu Marie v kontextu pozdního starověku*, Religio 4, 1996, 2, s. 149-156.

² Nejstarší mariánské kostely byly vybudovány již ve 4. a 5. století v Efezu a v Římě. Svátek posvěcení římské baziliky Santa Maria Maggiore, připadající na 5. srpna, byl slaven jako závazný v celé západní církvi až do roku 1969 pod názvem P. Marie Sněžné.

kde byla rovněž vyhlášena první dvě mariánská dogmata.³ Od přelomu 1. a 2. tisíciletí se v tradici latinské církve objevují první pokusy o scholastické shrnutí teologické výpovědi o Marii, přičemž se do středu zájmu stále více dostává soteriologická funkce Mariina, neboť její božský syn je pramenem všech milostí, kterých se lidem dostává. Další rozvoj mariánské úcty na Západě byl ovlivněn jak křížáckými výpravami do Svaté země, tak i kázáními a texty církevních spisovatelů a autorit – v prvé řadě Bernarda z Clairvaux, Bonaventury, Jakuba de Voragine či Tomáše Akvinského. Významnou roli zde sehrála i silící lidová mariánská zbožnost. V této době lze sledovat rovněž počátky růžence a nedlouho potom i vznik prvních mariánských poutních míst hojně navštěvovaných věřícími. Středověká mariánská horoucnost našla také svůj výraz a zhmotnění v gotických katedrálách zasvěcených Matce Boží.

Zatímco renesance přinesla mnohem uvolněnější pojetí Panny Marie, přivodil nástup evropské reformace výrazný útlum úcty k Boží Rodičce. Protireformace a postupně prosazovaná katolická reforma však vedly k jejímu opětovnému posílení. Od konce 16. století došlo ke znovuoživení mariánské úcty, nejprve v Itálii a ve Španělsku a o něco později i ve střední Evropě, kde se výrazně prosazují např. i snahy o zasvěcení celé země Božské Matce (v Bavorsku, Rakousku či Polsku).⁴ Jedním ze základních pilířů potridentské katolické zbožnosti se vedle víry v reálnou a podstatnou přítomnost Krista v eucharistii a úcty ke svatým stala též mariánská úcta. Panně Marii jako Matce Boží tak měl být prokazován zvláštní druh úcty, tzv. *hyperdulia*, tedy vyšší úcta, než náleží obyčejným svatým (*dulia*), avšak podstatně nižší, než náleží Bohu (*latria*, *adoratio*). Nastupující doba baroka přinesla další zniternění mariánského kultu. V barokní katolické spiritualitě byla Kristova matka pojímána jako zosobnění pokory, poslušnosti a oddanosti, jako vzor všech ctností, zejména spravedlnosti,

³ Obě první dogmata mají spíše christologickou povahu, neboť efezský článek víry z roku 431 prohláší Marii za Bohorodičku (*Theotokos*) zdůrazňuje v prvé řadě jednotu božské i lidské podstaty osoby jejího syna. Konečné stanovisko k tajemství Mariina ustavičného panenství (*semper virgo*), které bylo deklarováno na II. konstantinopolském koncilu (553), resp. v roce 649 na lateránské synodě italských a severoafrických biskupů, dogmaticky potvrzuje především Kristovo Boží synovství. K problematice mariánských dogmat a mariánské úcty srov. Heinrich PETRI - Wolfgang BEINERT, *Učení o Marii*, Olomouc 1996, zvl. s. 238 an.; Raniero CANTALAMESSA, *Maria, zrcadlo církve*, Kostelní Vydří 1995, Metoděj MINAŘÍK, *Mariánská dogmata*, Kostelní Vydří 1991 a Martin WEIS, *Mariánské zrcadlo*, České Budějovice 2002 (= Studie Teologické fakulty Jihočeské univerzity, sv. 22), s. 60-61.

⁴ První středoevropskou zemí, kde se podařilo úspěšně prosadit potridentskou katolickou reformu již ve druhé polovině 16. století, se stalo Bavorsko; jádrem této *pietas Bavarica* se stalo právě uctívání Panny Marie. K horlivým mariánským ctitelům patřili pochopitelně příslušníci vládnoucí dynastie – někteří z nich mj. přijímali jako své druhé jméno titul Maria (např. kurfiřt Ferdinand Maria). Neoficiální patronkou Bavorska se Matka Boží stala již za vlády kurfiřta Maxmiliána I., ale formálně byl tento akt stvrzen až na počátku 20. století. Podobně tomu bylo i v Polsku po roce 1656, kdy král Jan Kazimír prohlásil čenstochovskou Matku Boží za „polskou královnu“ a symbolicky odevzdal celou zemi do její ochrany.

mírnosti, statečnosti, moudrosti a chudoby. Zdůrazněním Mariina mateřství v řádu božské milosti byla Panna Maria uctívána nejen jako Bohorodička či matka celé církve, ale i jako matka, přímělkyně a důvěrná pomocnice každého věřícího, který se k ní může utíkat s prosbou o pomoc v každodenních strastech. Současně s tím doznala velkého rozmachu mariologie, o jejíž rozkvět se zasloužili především mariánské ctitelé z řad některých řeholních společenství.⁵

K velkým mariánským tématům raně novověkých teologických disputací patřila bezpochyby problematika dalších dvou postupně se formulujících mariánských dogmat – Neposkvrněného početí a Nanebevzetí Panny Marie, jejichž vyhlášení však nebylo, tak jako v případě prvních dvou mariánských článků víry, reakcí na věroučné spory s heretiky uvnitř církve samé. V centru vášnivých polemik se ocitlo především dogma o Neposkvrněném početí Panny Marie. O jeho pojetí se vedly zřejmě nejdelší a také nejostřejší teologické spory, neboť nemělo žádnou oporu v biblických textech. Do této diskuse, jejíž kořeny sahají hluboko do středověku, byly postupně vtaženy církevní autority, řeholní řády i univerzity.⁶ Stranou sporu nestál ani papežský stolec usilující o zklidnění situace. Věřoučný smysl liturgického svátku Neposkvrněného početí Panny Marie stanovil Alexandr VII. (roku 1661) a rozhodnutím Klimenta XI. byl tento svátek rozšířen na celou církev (1708). K vyhlášení nového mariánského dogmatu však došlo až 8. prosince 1854 bulou papeže Pia IX. V případě posledního mariánského dogmatu, vyhlášeného bulou Pia XII. z 1. listopadu 1950, byla situace podstatně jednodušší.⁷ Ovšem ani tentokrát se legitimita tohoto věroučného rozhodnutí nemohla opřít o výpověď Písma – vycházela především z univerzálního významu Mariina tělesného nanebevzetí pro eschatologickou naději všech křesťanů a z tradice vážící se k raně středověkému svátku Nanebevzetí (resp. Zesnutí) Panny Marie.

⁵ K předním autorům mariologických pojednání v 16. - 18. století patřili především jezuité (např. Petr Canisius, Francisco Suarez, Ferdinand de Salazar, Theofil Raynaud či Kryštof Vega) spolu s kapucíny (Vavřinec z Brindisi) a servity (Hippolyt Marracci). Do mariánské polemiky se významně zapojili i další autoři – např. benediktnin Virgilius Sedlmayer, zakladatel kongregace redemptoristů Alfons Maria di Liguori či známý misionář, ženevský biskup a zakladatel řádu salesiánek František Saleský.

⁶ Ke stoupencům neposkvrněného početí (imakulistům) patřili uvnitř katolické církve především jezuité, hyberni, františkáni, kapucíni a též minorité, kteří svůj řád zasvětili Mariinu neposkvrněnému početí, či karmelitáni, kteří již od roku 1306 slavili řádový svátek Neposkvrněného početí, zatímco hlavními odpůrci (makulisty) tohoto učení se stali dominikáni, kteří odmítali Mariino narození bez zatížení dědičným hříchem. Spory obou soupeřících táborů byly natolik vyhrocené, že k jejich zklidnění byly vydány během půlstoletí dvě papežské buly (v letech 1560 a 1616), které zakazovaly jakékoli diskuse na téma neposkvrněného početí – s jedinou výjimkou, která platila jen pro akademické kruhy, přičemž opačné stanovisko nemělo být pokládáno za bludné. Blíže H. PETRI - W. BEINERT, *Učení o Marii*, zvl. s. 156-161 a 174 an. a M. MINAŘÍK, *Mariánská dogmata*, s. 4-12.

⁷ Vyhlášením dogmatu se měl zabývat již I. vatikánský koncil, ale protože byl předčasně ukončen, byla tato jednání odložena. H. PETRI - W. BEINERT, *Učení o Marii*, zvl. s. 219 an.; M. MINAŘÍK, *Mariánská dogmata*, s. 30-36.

V potridentské době doznal značných proměn rovněž církevní kalendář a liturgie. Již středověká církev si připomínala celou řadu mariánských svátků či památných dnů. Tridentská reforma sice přinesla určité zpřehlednění mariánského kalendáře, ale barokní doba přivodila jeho značné rozšíření, když byly do římského kalendáře začleněny nejen některé zcela nové svátky, ale i svátky původně jen s regionální platností či působností pouze v rámci konkrétního řeholního společenství.⁸ Mariánský kult pomáhaly šířit i četné mariánské atlasy, mapující mariánská vyobrazení nacházející se v daném regionu, jimž byla prokazována zbožná úcta. Nejvýznamnější z nich byla zřejmě kniha jezuita Wilhelma Gumpenberga *Atlas Marianus* z roku 1657, jež se stala vzorem a východiskem pro další mariánské atlasy vydávané v barokní době.⁹

Počátky šíření mariánské úcty v českých zemích jsou dle starobylé tradice spjaty s misí byzantských věrozvěstů Cyrila a Metoděje, kteří vybudovali na

⁸ Z předchozího období přešly do tridentského kalendáře především obecně závazné svátky Narození (8. 9.), Navštívení (2. 7., dnes 31. 5.), Nanebevzetí (15. 8.) a Obětování (Zasvěcení) P. Marie (21. 11.), k nimž nově přibyl po vítězství křesťanských armád nad Osmany pod Vídní v roce 1683 svátek Jména P. Marie (12. 9.). Postupně v letech 1476, 1568 a 1708 dosáhl celocírkevní závaznosti svátek Neposkvrněného početí P. Marie (8. 12.), jehož nejstarší kořeny v latinské církvi sahají zřejmě již do 9.-10. století. Svátek P. Marie Královny svatého růžence připomínaný 7. 10. na počest vítězství nad tureckým loďstvem u Lepanta v roce 1571, byl po vítězství rakouských zbraní u Petrovaradinu (5. 8. 1716) rozšířen na celou církev a slaven 1. říjnovou nedělí (dnes opět 7. 10.). Mezi všeobecně závazné svátky byl v roce 1696 rovněž povýšen svátek patronky Řádu blahoslavené P. Marie de Mercede (Matky Milosrdenství), jehož posláním se stalo vykupování křesťanských zajatců z rukou nevěřících (24. 9.), v roce 1726 byl taktéž povýšen i karmelitánský svátek P. Marie Karmelské (Královny svatého škapuliře, 16. 7.), podobně i svátek Zasnoubení P. Marie, slavený původně jako řádová festivita minoritů a dominikánů (23. 1.), byl v 18. století zaveden s celocírkevní závazností. V roce 1727 Benedikt XIII. ustanovil všeobecnou platnost svátku P. Marie Sedmibolestné (zaveden kolínskou synodou v roce 1423 jako protějšek k řadě sedmi radostí P. Marie), jehož slavení určil na pátek před Květnou nedělí (dnes slaven 15. 9. spolu s původně servitským svátkem ke cti Bolestí P. Marie, zavedeným v roce 1668). Již od 17. století se regionální úctě těšily svátky Mariina Mateřství (11. 10., dnes 1. 1.) a Neposkvrněného Srdce Mariina (22. 8., dnes sobota po slavnosti Nejsvětějšího Srdce Ježíšova), které byly celocírkevně slaveny až od roku 1931, resp. 1942. Vedle těchto mariánských svátků v užším slova smyslu měly své místo v univerzálním mariánském kalendáři i další, byť nikoli primárně mariánské festivity (např. Očišťování a Zvěstování P. Marie či svátky sv. Josefa, sv. Jáchyma a Anny). I v 19. a ve 20. století pokračovalo rozšiřování římského kalendáře, jehož zatím poslední reforma byla provedena v roce 1969, kdy byly všechny mariánské dny nově rozčleněny (povýšeny či sníženy) podle významu na slavnosti, svátky, povinné a nepovinné památky. Některé svátky nebyly do kalendáře vůbec zahrnuty nebo bylo datum jejich slavení přeloženo. Blíže k tomu H. PETRI - W. BEINERT, *Učení o Marii*, s. 424 an. a M. WEIS, *Mariánské zrcadlo*, s. 81-159.

⁹ O Gumpenbergově *Atlasu* i o dalších barokních (obecných, regionálních či řádových) přehledech milostných mariánských vyobrazení nejnověji pojednal Jan ROYT, *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*, Praha 1999, zvl. s. 28-55.

Hostýně první mariánskou kapli.¹⁰ Ve 12. a 13. století v Čechách a na Moravě rozšiřovali kult Bohorodičky v duchu západní latinské spirituality především johanité, němečtí rytíři a cisterciáci. Vláda lucemburských panovníků přinesla v českém prostředí první výrazné vzepětí mariánské úcty, k jejímž horlivým širitelům nově patřili vedle příslušníků žebravých řádů i premonstráti či augustiniáni.¹¹ Úpadek mariánské zbožnosti v nábožensky rozdělené zemi po roce 1420 vystřídalo od konce 15. století jen dílčí oživení kultu Matky Boží, k němuž významně přispěla mj. i stoupající obliba laických růžencových bratrstev. Avšak teprve povolání jezuitů a především prosazení konfesijního absolutismu po roce 1620 vytvořilo příznivé podmínky pro rozmach mariánského kultu v Čechách a na Moravě. Barokní autoři ve snaze potvrdit starobylost uctívání Panny Marie v českých zemích se obraceli do předhusitské doby, především do nábožensky utěšených časů vlády Karla IV., která se stala nezpochybnitelným dokladem katolické pravověrnosti celé země.¹²

V 17. a 18. století tak došlo v českém prostředí k nebývalému rozkvětu *pietas Mariana*, která se stala nejen nepominutelným atributem barokní zbožnosti, ale i nedílnou součástí oficiální *pietas Austriaca*. Panna Maria se tak v barokních Čechách dokázala prosadit jak v roli důvěrné pomocnice prostých věřících v jejich každodenních strastech, tak i v roli vítězného symbolu katolické strany (Panna Maria Vítězná¹³). Rozkvět barokního mariánského kultu s sebou přinesl nejen úctu

¹⁰ Celkový přehled mariánské úcty v českých zemích podává např. J. VÁVRA, *Vývoj kultu mariánského v koruně České*, in: Antonín PODLAHA (usp.), *Almanach mariánský*, Praha 1905, s. 149-160; nověji srov. i Jan ROYT, *Zahrada mariánská. Mariánská úcta ve výtvarném umění od středověku do 20. století*, Sušice 2000 a TÝŽ, *Obraz a kult v Čechách*, zvl. s. 183 an.

¹¹ K velkým mariánským ctitelům patřil i pražský arcibiskup a významný mariánský donátor Arnošt z Pardubic či jeho nástupce v úřadě Jan z Jenštejna, který v roce 1387 zavedl v Čechách slavení původně františkánského svátku Navštívení P. Marie (platnost pro celou církev svátek získal až v roce 1441 na basilejském sněmu). M. WEIS, *Mariánské zrcadlo*, s. 106.

¹² Např. v průběhu 17. století se v Čechách úspěšně šířil kult prvního pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic, k jehož zamýšlené kanonizaci sepsal Bohuslav Balbín v roce 1664 jeho latinský životopis *Vita venerabilis Arnesti (vulgo Ernesti) primi Archiepiscopi*.

¹³ Podle legendy byl původcem mariánského zázraku na bělohorské pláni zpovědník bavorského kurfiřta Maxmiliána karmelitán Dominik Ruzzola (1559-1630; Dominicus a Jesu Maria), který se zúčastnil tažení císařsko-ligistické armády na Prahu a v předvečer bitvy se mu podařilo přesvědčit váhající velitele o nutnosti útoku. Na počátku vlastní bitvy pak Dominik vojsku požehnal pozdně gotickým obrazem Svaté Rodiny, který poničili stavovští vojáci ve Strakonících (Panna Maria, Josef i pastýři na něm měli vypíchnuté oči). Po vítězné bitvě pak Ferdinand II. na jeho přimluvu uvedl do Prahy bosé karmelitány k bývalému luteránskému kostelu Nejsvětější Trojice na Malé Straně, který byl nově zasvěcen Panně Marii Vítězné. Dominikův obraz Panny Marie Strakonické byl uložen v římském kostele Obrácení sv. Pavla, přejmenovaném v roce 1621 na počest bělohorského vítězství na S. Maria della Vittoria. Ve Strakonících (kostel sv. Prokopa) a v Praze (kostely P. Marie pod Řetězem, P. Marie Vítězné na Bílé hoře a na Malé Straně) byly později nainstalovány kopie obrazu strakonické Madony. Srov. Zdeněk KALISTA, *Ctihodná Marie*

k milostným sochám a obrazům, ale též obnovu poutí a budování četných mariánských poutních míst, kostelů a kaplí po celé zemi.¹⁴ Z široké plejády mariánských poutních míst se v barokních Čechách velké úctě těšila především Panna Maria Staroboleslavská,¹⁵ Panna Marie Svatohorská¹⁶ či Madona Loretánská.¹⁷ Zřejmě nejoblíbenějším milostným obrazem v českém prostředí bylo vyobrazení Panny Marie Pomocné, již bylo zasvěceno na 60 kaplí a kostelů.¹⁸

Elekta Ježíšova, Kostelní Vydří 1992, zvl. s. 90-99; J. ROYT, *Obraz a kult v Čechách*, zvl. s. 221-222 a 261.

¹⁴ Srov. Josef HANZAL, *Mariánský kult v barokních Čechách*, in: Jindřich FRANCEK (ed.), *Rekatolizace v českých zemích*, Pardubice 1995, s. 18-21 a J. ROYT, *Zahrada mariánská*, s. 32-42. Mariánská sakralizace krajiny je dodnes dobře patrná zejména v jižních Čechách. Na území dnešní českobudějovické diecéze se nachází 662 farních či filiálních kostelů a kaplí, z nichž je více než polovina zasvěcena Panně Marii. Řada z nich byla vybudována poblíž pramene či studánky, které lidová zbožnost pokládala za oko Panny Marie a obraz její panenské čistoty a připisovala jim zázračné léčivé účinky. Srov. Jiří ČERNÝ, *Poutní místa Českobudějovicka a Novohradsko*, České Budějovice 2004; *Katalog diecéze českobudějovické L. P. 1996. Neměnná část*, České Budějovice 1996, zvl. s. 156-167; *Katolická ročenka 95*, Kostelní Vydří 1995, s. 23 a též Helena KOUTECKÁ, *Stručný místopis mariánské úcty v Čechách a na Moravě*, Praha 1992, s. 16-28, která však uvádí vyšší počet mariánských zasvěcení (celkem 81 farních a 37 filiálních kostelů a 269 kaplí), neboť vychází z údajů z doby před vznikem plzeňské diecéze (1993), již bylo postoupeno celkem 89 farností v jihozápadní části českobudějovické diecéze.

¹⁵ Stará Boleslav je nejen nejstarším poutním místem v Čechách, ale též místem, kde se úzce prolíná úcta svatováclavská a mariánská. Cílem zbožných poutníků směřujících do staroboleslavského mariánského chrámu se stalo tzv. Paládium země české, tj. gotický měděný reliéf Madony Staroboleslavské. Poutě do Boleslavi obnovili již ve 2. polovině 16. století pražští jezuité, kteří následně v letech 1658-1773 toto poutní místo spravovali.

¹⁶ Svatá Hora u Příbrami, kterou v letech 1647-1773 spravovali březničtí jezuité, byla jedním z nejstarších a nejnavštěvovanějších mariánských poutních míst v Čechách. Úcta k P. Marii Svatohorské, která sahá až do 14. století (podle legendy byl tvůrcem uctívané gotické sošky P. Marie s Ježíškem pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic), se v 17. století rozšířila po celé zemi. Blíže srov. Josef KOLÁČEK, *Jezuité na Svaté Hoře*, Velehrad 1998.

¹⁷ Kult Panny Marie Loretánské (Naší Paní z Loreta), která bývá nejčastěji zobrazována sedící s dítětem v náručí na střeše domu přenášeného anděly z Nazaretu do italského Loreta, dosáhl již na konci 16. století nesmírné obliby. Repliky loretánské svatyně se v době baroka rozšířily po celé Evropě a ani české země nebyly výjimkou. Od roku 1584, kdy Kryštof mladší z Lobkovic dal po svém návratu z Loreta postavit v Horšovském Týně nejstarší loretánskou kapli v Čechách, byly do konce 18. století v českých zemích postaveny téměř čtyři desítky těchto kaplí, které se staly hojně vyhledávaným cílem zbožných poutníků. O rychlé rozšíření loretánské legendy o zázračném přenesení „svaté chýše“ a navazující úcty k tamní Madoně se významně zasloužili autoři barokních mariánských atlasů, zejména W. Gumpfenberg (mj. sám vykonal dvě poutě do Loreta), jehož *Atlas Marianus* je věnován Panně Marii Loretánské a pojednání o ní otevírá celou knihu. Ze starších autorů srov. Julius KOŠNÁŘ, *Loretánské svatyně v Čechách*, in: A. PODLAHA (usp.), *Almanach*, s. 48-51; nejnověji pak Jan BUKOVSKÝ, *Loretánské kaple v Čechách a na Moravě*, Praha 2000.

¹⁸ Titul *auxiliatrix* byl již dříve užíván nejprve ve východní církvi, později i na Západě (zejména cisterciáky), ale k jeho velkému rozšíření došlo až po bitvě u Lepanta (1571) spolu se stoupající oblibou růžencových slavností. Turecké vpády ohrožující střední Evropu až do konce 17. století

Velké oblibě se v barokních Čechách těšila Panna Maria především v prostředí řeholních společenství. Mezi nejstarší ctitele Panny Marie patřili především benediktini, cisterciáci a premonstráti spolu s příslušníky rytířských a žebravých řádů. V 17. - 19. století jejich řady rozšířili zejména řeholní klerikové a členové některých nově vznikajících kongregací. Panna Maria byla v těchto společenstvích uctívána rovněž jako jejich zakladatelka, ochránkyně, učitelka či patronka.¹⁹ Úcta k Panně Marii byla v řádovém prostředí obvykle vztažena k určitému mariánskému titulu. Např. mezi františkány se značné oblibě těšila Panna Maria Loretánská. Úcta následovníků sv. Františka k Loretánské Madoně byla umocněna i tím, že františkáni patřili spolu s kapucíny k častým správcům loret a mj. spravovali i nazaretskou kapli vybudovanou na údajných základech původní „svaté chýše“ (v roce 1730 zde obnovili chrám Zvěstování). U karmelitánů byla uctívána Panna Maria Karmelská (Královna svatého škapulíře),²⁰ dominikáni ctili Růžencovou Pannu Marii,²¹ augustiniáni eremité Pannu Marii Dobré rady,²² zatímco jezuité uctívali Pannu Marii Foyenskou²³ a

významně napomohly - zejména v Bavorsku, rakouských a českých zemích - k rozšíření úcty k P. Marii Pomocnici křesťanů, jejíž svátek (24. 5.) však vyhlásil Pius VII. až v roce 1815 po svém návratu z francouzského zajetí. H. KOUTECKÁ, *Stručný místopis*, s. 65-84.

¹⁹ Za svou zakladatelku Pannu Marii označovali např. augustiniáni či servité; jako patronku ji uctívali např. johanité, němečtí rytíři, premonstráti, benediktini, cisterciáci, kartuziáni, františkáni, minorité, karmelitáni, kapucíni či piaristé.

²⁰ Podle legendy se generálovi kapucínského řádu Šimonu Stockovi zjevila v neděli 16. 7. 1251 P. Maria a předala mu škapulír s příslibem zvláštní ochrany, pokud jej bude nosit. Na počátku 14. století Jan XXII. povolil nošení škapulíře a nadal jej zvláštními odpustky. V 17. století pak s papežským souhlasem vznikala laická škapulířová bratrstva mající zajistit svým členům, kteří nosili pod oděvem malý upravený škapulír (později nahrazený škapulířovou madailkou), ochranu P. Marie v hodině smrti a v očistci. Srov. M. WEIS, *Mariánské zrcadlo*, s. 117.

²¹ Sestavení a zavedení rozjímavé modlitby růžence připisuje legenda sv. Dominikovi, jemuž se ve snu zjevila P. Maria, která ho naučila této modlitbě a obdarovala ho věncem z kuliček („korunou z růží Naší Paní“). Od konce 15. století se úcta k růženci, jemuž byla přisuzována zázračná působnost v boji proti heretikům a pohanům, značně rozšířila. Po vítězství u Lepanta, které bylo připisováno mocné síle růžence, byl v církvi zaveden svátek P. Marie Královny svatého růžence. Do konce 17. století se ustálil cyklus růžencových modliteb přibližně v dnešní podobě. K horlivým propagátorům mariánské růžencové pobožnosti patřili především dominikáni, kteří hojně zakládali i laická růžencová bratrstva. TAMTÉŽ, s. 195-204.

²² Počátky úcty k P. Marii Dobré rady jsou spjaty s milostivým obrazem zázračně přeneseným v roce 1467 z albánského Skutari do poutního kostela v italském Genazzanu, spravovaného augustiniány eremity. V roce 1682 byl Inocencem XI. obraz slavnostně korunován a získal i dnešní jméno. Kopie obrazu se záhy rozšířily v augustiniánských kostelech zejména ve střední Evropě. V roce 1779 papež Pius VI. zavedl zvláštní augustiniánský svátek P. Marie Dobré rady; datum jeho slavení bylo stanoveno na 26. dubna. TAMTÉŽ, s. 101-102.

²³ Přenesení úcty k P. Marii Foyenské do Čech je spojeno se jménem jezuitského novice Tomáše Luttringa, který vykonal pouť do belgického Foy k tamní milostné sošce P. Marie, aby si vyprosil uzdravení chromé ruky. Z úspěšné cesty si domů přinesl kus dřeva z dubu, v němž byla soška

montserratští benediktini (tzv. Černí Španělé) v Emauzích vzdávali hold Panně Marii Montserratské²⁴ apod.

Svou úctu k Bohorodičce prokazovaly tyto řády mj. i zakládáním laických konfraternit. Mariánský kult pěstovaly především jezuitské mariánské družiny, které tvořily spolu s dominikánskými růžencovými a karmelitánskými škapulířovými bratrstvy přibližně tři čtvrtiny řádových konfraternit působících v barokních Čechách.²⁵ Vzorem pro české družiny se stala první jezuitská *sodalitas mariana* – studentská družina Zvěstování Panny Marie – založená v roce 1563 v Římě. Její ustavení schválil papež Řehoř XIII. v roce 1584, zároveň ji povýšil na mateřskou družinu (*Prima Primaria*) všech mariánských sodalit. Současně papež udělil generálovi Tovaryšstva Ježíšova oprávnění kdekoli tyto družiny zřizovat, potvrzovat a připojovat k Římskému arcibratrstvu. Tímto připojením získaly ostatní jezuitské kongregace mj. privilegium podílet se na odpustcích a výsadách udělených mateřské sodalitě papežem. Souhlas Sixta V. se zakládáním i nestudentských mariánských kongregací (1586) výrazně ovlivnil rozmach družinského hnutí v následujícím století i v českých zemích.²⁶

Stejně jako ostatní konfraternity byly i jezuitské mariánské družiny kanonicky založeny, měly svá vlastní statuta, strukturu i majetek. Vnější působení i vnitřní život jednotlivých mariánských družin upravovala statuta, podle nichž jezuitské sodality působily jako zájmová laická sdružení organizovaná na stavovském, profesním či jazykovém principu. Jezuitské družiny sledovaly

objevena, a nechal z něj vyřezat kopii, kterou v roce 1629 daroval malostranskému kostelu Tovaryšstva. Blíže J. ROYT, *Kult a obraz v Čechách*, zvl. s. 266.

²⁴ Zčernalá dřevěná soška patronky Katalánska P. Marie Montserratské pochází asi ze 12. století (podle tradice ji měl zhotovit sv. Lukáš a na Montserrat byla údajně přinesena sv. Petrem kolem roku 50 n.l.). V českých zemích se kult katalánské *La Morenety* prosadil až po roce 1635, kdy do kláštera v pražských Emauzích přišli na pozvání Ferdinanda III. první příslušníci přísnější benediktinské observance v čele s opatem Benediktem Peñaloso de Mondragon, který nechal zhotovit pro domy montserratských benediktinů v Emauzích a na Bezdězu kopie milostné sochy. Úcta k černé Madoně Montserratské se v rekatolizovaných Čechách prosadila i mimo benediktinské společenství. TAMTÉŽ, s. 263-265.

²⁵ Podle J. Mikulce bylo P. Marii zasvěceno 280 z celkem 652 (tj. 43%) farních i řádových bratrstev. Srov. Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*, Praha 2000, s. 32 an.; k počtům a k problematice barokních bratrstev též srov. J. MIKULEC, *Zbožná bratrstva při farnostech pražské arcidiecéze a jejich majetkové zázemí před josefínskými reformami*, FHB 16, 1993, zvl. s. 174-185 a 195-216 a TÝŽ, „*Piae confraternitates*“ v pražské arcidiecézi na sklonku 17. století, FHB 15, 1991, zvl. s. 283-295 a 316-336.

²⁶ Vedle latinských (studentských) sodalit tak mohly vznikat i družiny pro měšťany (v českých zemích obvykle na národnostním principu) a v omezené míře též pro venkovské obyvatelstvo. O počátcích, statutech a poslání družin pojednává zejm. starší (svým pojetím spíše oslavná) literatura, srov. zejm. Josef SVOBODA, *Katolická reformace a Mariánské družiny v království českém*, Brno 1888; Josef V. KRATOCHVÍL, *Kongregace Mariánská, její vznik, účel, význam a stanovy*, Květy mariánské 8, 1891, s. 8-13, 32-38, 50-57, 74-78, 107-111, 129-135 a 146-151; Leopold ŠKAREK, *Pod praporem Královny nebes. Dějiny, zřízení a pobožnosti Mariánských družin*, Praha 1938.

především náboženskou sebevýchovu vlastních členů v duchu tridentské reformy, zároveň svou činností na veřejnosti usilovaly o posílení náboženského citění laiků v místě svého působení. V neposlední řadě byly i výrazem odporu proti odmítnutí kultu Panny Marie reformací. Hlavní náplň činnosti jezuitských sodálů tak představovaly pravidelné týdenní schůzky, účast na slavení církevních (zejména mariánských) svátků a na dobročinných akcích, jako byly návštěvy a poskytování útěchy nemocným, vězňům či péče o chudobné a sirotky. Členství v mariánských družinách sodály zavazovalo k vedení příkladného křesťanského života, ke konání pravidelných duchovních cvičení, společných pobožností, zpovědí a přijímání – alespoň jedenkrát za měsíc a o všech mariánských svátcích. Za porušování pravidel měly být udělovány tresty – od pokárání až po vyloučení z družiny.²⁷

Důležitost družin byla zdůrazněna i v řádovém *Ratio studiorum* z roku 1599, které jejich zřizování zařadilo mezi povinnosti rektorů jednotlivých kolejí. S Tovaryštvem jednotlivé sodality spojovala především postava jejich duchovního správce (prefekta), který coby rozhodující hodnostář v družině byl ustanovován z řeholních kněží příslušné řádové koleje. Další funkcionáři ve vedení družiny (ředitel a jeho asistenti, konzultoři, sekretář, písař, pokladník, sakristán, cenzor, praporečník, dveřník) byli každoročně voleni z řad řádných sodálů.

Od ostatních konfraternit barokní doby se jezuitské sodality nelišily jen svým striktním řádem, dokonalou strukturou a organizovaností, ale též i pečlivým výběrem členů. Každý uchazeč o členství musel svůj úmysl potvrdit v náročné (minimálně několikaměsíční) zkušební lhůtě, vykonat generální zpověď a složit vyznání víry. Členství v družinách odráželo též postavení dotyčné osoby na společenském žebříčku v daném místě a stávalo se tak do značné míry nezbytnou prestižní záležitostí vyhledávanou místní vrchností i šlechtou, vrchnostenskými úředníky i zámožnými měšťany a řemeslníky, vzdělanci i světskými a řádovými duchovními z města, panství i širšího okolí. Mezi mariánskými sodály nechyběli ani příslušníci předních šlechtických rodů. Na druhé straně zapojení místních elit do činnosti družiny zvyšovalo její společenskou vážnost. Vzhledem k zásadní proměně náboženského a politického milieu v českých zemích po roce 1620 jistě nebyla bez významu ta skutečnost, že v 17. století značnou část gymnázií a většinu univerzit nejen v Čechách a na Moravě, ale i v sousedním Rakousku či Bavorsku fakticky ovládali či kontrolovali právě jezuité. Nemalá část budoucí světské i církevní elity, která studovala právě na školách Tovaryšstva, tak byla kontinuálně začleněna již do studentských sodalit a později se podstatně podílela i na dalším šíření mariánské zbožnosti v zemi. Tato skutečnost jen znovu zdůrazňuje důležitost této laické složky v životě církve i celé společnosti doby baroka.

První mariánská družina v Čechách – studentská kongregace Neposkvrněného početí Panny Marie – byla založena při pražské klementinské koleji již na

²⁷ J. V. KRATOCHVÍL, *Kongregace Mariánská*, s. 146-149 a též Karel BERÁNEK, *Pamětní kniha kongregace P. Marie v koleji sv. Klimenta (1574-1621)*, in: Zdeňka HLEDÍKOVÁ (ed.), *Traditio et cultus*, Praha 1993, s. 129-131.

počátku ledna 1575.²⁸ Při pražské staroměstské koleji posléze působilo celkem šest sodalit: dvě studentské družiny (pro univerzitní studenty i pro studenty vyšších tříd gymnázia), dvě měšťanské kongregace (německá a česká) a sodalita vlašských umělců a řemeslníků působících v Praze. Nejmladší klementinskou konfraternitou se stalo mariánsko-isidorské bratrstvo založené v roce 1665 pro venkovské poddané staroměstských jezuitů.²⁹ Před rokem 1620 bylo v Čechách a na Moravě založeno celkem dvanáct jezuitských sodalit. Vedle tří klementinských³⁰ vznikla sdružení mariánských sodalů rovněž při kolejích v Českém Krumlově, Jindřichově Hradci,³¹ Chomutově, Olomouci a v Brně. Vůbec první moravskou jezuitskou družinou se stala v roce 1575 olomoucká studentská kongregace Navštívení Panny Marie, zatímco v Brně byla v roce 1592 založena jako první měšťanská sodalita Zvěstování Panny Marie sdružující Čechy, Němce a Italy.³² Další mariánské kongregace byly v českých zemích zřizovány až po roce 1620 v souvislosti s rozšiřováním sítě jezuitských kolejí a škol. Vedle studentských byly zakládány především měšťanské sodality a jen výjimečně i rolnické družiny zasvěcené Panně

²⁸ Je symbolické, že první klementinská družina určená pro univerzitní studenty byla zasvěcena Neposkvrněnému početí Panny Marie. I v českých zemích patřili členové Societatis Iesu k nejhrolivějším stoupcům a šířitelům učení o Neposkvrněném početí Panny Marie (např. rektori, děkani a profesori pražské university, kterou od roku 1622 řídili jezuité, museli každoročně obnovovat přísahu zavazující je k obraně teze o Neposkvrněném početí). Stručný nástin vývoje tohoto dogmatu předkládá např. J. ROYT, *Obraz a kult v Čechách*, s. 214-221; podrobněji o něm a o roli Tovaryšstva při jeho šíření pojednal zejm. Antonín PODLAHA, *Učení o Neposkvrněném početí Panny Marie v Čechách před prohlášením učení toho za dogma*, Časopis katolického duchovenstva 1904, s. 472-494 a 553-569.

²⁹ Ke klementinským družinám srov. *První Mariánská družina v Čechách v konviktě svatobartolomějském v Praze*, Ve službách Královny 21, 1928, s. 25, 44-45 a 69-71; *Vznik a dějiny Italské družiny s názvem Panny Marie Nanebevzaté při koleji sv. Klimenta*, Ve službách Královny 22, 1929, s. 5-8, 22-24, 39-41, 75-76, 88-90, 102-105 a 118-120; K. BERÁNEK, *Pamětní kniha kongregace P. Marie v koleji sv. Klimenta*, s. 129-139 a souhrnně i Kateřina BOBKOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, disertační práce, Ústav hospodářských a sociálních dějin, Filosofická fakulta Karlovy university, Praha 2000, s. 124-127.

³⁰ Tj. obou studentských kongregací, založených v roce 1575 (obnovena 1620), resp. 1611, a italské sodality Nanebevzetí Panny Marie taktéž z roku 1575.

³¹ V roce 1592 bylo v Českém Krumlově založeno latinské bratrstvo Zvěstování Panny Marie, po roce 1620 zde působila ještě německá (1622) a česká družina (1649). První jindřichohradeckou kongregací se stala v roce 1602 studentská (latinská) družina zasvěcená rovněž Zvěstování Panny Marie, později zde byly zřízeny i další tři sodality - německá (1624), česká (1638) a svatoisidorská pro sedláky z hradeckého dominia (1640). K mariánské účtě a k činnosti jezuitských sodalit v jižních Čechách blíže Miroslav NOVOTNÝ, *Mariánské družiny na jihu Čech od konce 16. do počátku 20. století*, Jihočeský sborník historický 71, 2002, zvl. s. 5-17.

³² V Olomouci byly před rokem 1620 ustaveny ještě další tři studentské družiny (v letech 1580, 1607 a 1611), zatímco v Brně v téže době vznikla již jen jedna nová družina - studentská kongregace Nanebevzetí Panny Marie (1595). Srov. Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století II.*, Olomouc 2003, zvl. s. 297-306 a Anna FECHTNEROVÁ, *Rektori kolejí Tovaryšstva Ježíšova v Čechách, na Moravě a ve Slezsku do roku 1773 II. Morava, Slezsko*, Praha 1993, s. 321 a 347.

Marii a sv. Isidorovi. V 17. a 18. století tak působilo při čtrnácti jezuitských domech v Čechách více než čtyřicet mariánských kongregací, zatímco při šesti moravských kolejích Societatis Iesu a rovněž ve slezské Opavě bylo v téže době založeno téměř třicet sodalit.³³

Zrušení Tovaryšstva Ježíšova v roce 1773 a církevní politika josefinského státu těžce postihly i jezuitské sodality. Ačkoli některé mariánské družiny pod vedením nových světských vedoucích „přežily“ likvidaci řádu, přesto nedokázaly zabránit v následujícím desetiletí svému postupnému zániku.

Devatenácté století postavilo před celou společnost zcela nové – ekonomické, sociální, národnostní, politické i náboženské – výzvy. V podmínkách rodící se moderní sekularizované společnosti byla katolická církev – i její jednotlivé složky – nucena hledat účinnější prostředky pro úspěšnou pastorační práci mezi širokými vrstvami obyvatelstva, zejména v kvapně se rozrůstajících městských aglomeracích. Důležitá role v tomto procesu rovněž připadla i znovuoživené mariánské úctě.³⁴ Její opětovný rozmach výrazně podpořil již papež Pius VII., když v roce 1815 obdařil odpustky tradiční májové mariánské pobožnosti, které si už před polovinou století znovu získaly značnou oblibu mezi prostými věřícími. Přibližně od dvacátých let 19. století v katolických zemích postupně ožila činnost jak starších, tak i nově zakládaných mariánsky orientovaných laických bratrstev a spolků. Předními propagátory mariánského kultu se ve druhé polovině 19. století a na počátku 20. století staly rovněž nové řeholní i laické kongregace (např. salesiáni, mariáni, školské sestry, služebnice Panny Marie či rodící se schönstattske hnutí atd.). Tento rozmach mariánské zbožnosti vede některé autory k tomu, že období vymezené vyhlášením dvou posledních mariánských dogmat, tj. léty 1854 a 1950, označují jako „mariánské století“.³⁵

Významné místo při šíření mariánské úcty a upevňování náboženské horlivosti laických věřících v sekularizované společnosti „dlouhého 19. století“

³³ A. FECHTNEROVÁ, *Rektoři kolejí II*, s. 321, 347, 373, 391, 409, 425 a 461 a Jiří MIKULEC, *Mariánské družiny v Jindřichově Hradci za Michnových časů*, *Hudební věda* 38, 1-2, 2001, zvl. s. 43. Blíže k původně španělskému kultu patrona sedláků sv. Isidora a k působení těchto rolnických družin srov. J. MIKULEC, *Barokní náboženská bratřstva*, s. 48 a TÝŽ, *Kult svatého Izidora sedláka v českých zemích. K působení církve v prostředí venkova v 17. a 18. století*, in: Zdeněk HOJDA (ed.), *Kultura baroka v Čechách a na Moravě*, Praha 1992, s. 65-84.

³⁴ Dokladem rostoucího významu mariánské úcty bylo i ukončení polemiky a konečné vyhlášení dogmatu o Neposkvrněném početí P. Marie papežem Piem IX. 8. 12. 1854. U příležitosti 100. výročí prohlášení tohoto článku víry ustanovil Pius XII. v roce 1954 jednotný celocírkevní svátek P. Marie Královny na 31. května (později přesunut na 22. 8.).

³⁵ O šíření mariánské úcty se významně zasloužil především Pius XII.: nejprve 8. prosince 1942 zasvětil celý svět Neposkvrněnému srdci P. Marie, následně 1. listopadu 1950 vyhlásil dogma o Nanebevzetí P. Marie a konečně celý rok 1954 vyhlásil za *Mariánský rok* a navíc u příležitosti 100. výročí prohlášení Nanebevzetí P. Marie ustanovil jednotný celocírkevní svátek P. Marie Královny na 31. května (později přesunut na 22. 8.). Do „mariánského“ století mj. také zapadají dvě významná mariánská zjevení – v Lurdech (1858) a ve Fátimě (1917).

patřilo rovněž obnoveným laickým mariánským družinám, jejichž rozvoj v této době dosáhl zřejmě svého maxima.³⁶ Dřívější privilegia mariánských sodalit obnovil deset let po vzniku „nového“ Tovaryšstva Ježíšova (1824) papež Lev XII., který rovněž zplnomocnil řádového generála k přivtělování i nejezuitských mariánských družin (mužských i ženských) k Římskému arcibratrstvu. Další šíření mariánských družin významně podpořil i Lev XIII., který v červnu 1885 udělil souhlas s tím, aby generál Societatis Iesu mariánské družiny všude jen se souhlasem příslušného biskupa zřizoval a k Římské družině připojoval.

Formální kontinuita barokních sodalit s mariánskými družinami nastupující moderní doby se odrazila i ve statutech družin, která byla v letech 1855 a 1910 upravena pro podmínky 19. století a počínajícího 20. století.³⁷ Tato návaznost se projevila poměrně značnou formální podobností již při vlastním zakládání, schvalování a připojování nově vznikajících společenství k Římské družině, podobně tomu bylo i při přijímání nových členů a v případě vnitřního fungování a řízení sodality. Naopak četné odlišnosti od praxe barokních konfraternit se týkaly především propracovanosti jednotlivých ustanovení a zejména článků vztahujících se k vlastní činnosti jak jednotlivců, tak i celých družin. Smyslem činnosti sodalit bylo především neustálé pěstování úcty k Panně Marii a posilování náboženské uvědomělosti a mravnosti jejich členek a členů. Ti byli povinni napomáhat ke spáse bližních a k obraně katolické víry proti všem pochybovačům. Stanovy vyžadovaly aktivní zapojení každého člena do akcí celé družiny i v rámci jednotlivých zvláštních odborů, v nichž se odehrávala velká část činnosti všech sodalit.³⁸ Vedle tradičních celodružinských aktivit (např. společné měsíční svaté přijímání či účast na církevních i družinských slavnostech a procesích) patřil k povinnostem sodalů rovněž odběr a četba katolického tisku a doporučených knih, účast na akademiích a přednáškách, členství v různých katolických spolcích či pořádání dobročinných akcí. Jednotlivé sodality se od sebe odlišovaly i svým zvláštním zaměřením – např. družiny paní a dívek měly obvykle na starost výzdobu kostelů a péči o bohoslužebná roucha, zatímco družiny učitelek se přednostně věnovaly školní práci a péči o děti a mládež. Hlavním posláním studentských sodalit byla především řádná výchova mladé katolické inteligence, specifickou skupinu představovaly rovněž dětské mariánské družiny mající

³⁶ Celkový počet sodalit přivtělených k Římské družině dosáhl ke konci roku 1938 čísla 66.131 (např. jen v roce 1938 bylo nově připojeno 1.164 družin z celého světa a v roce 1935 to bylo dokonce 1.277 družin). Srov. *Vzrůst Mariánských družin za r. 1938 na celém světě*, Ve službách Královny 32, 1939, s. 86.

³⁷ Souhrnně k moderním kongregacím a mariánským sodalitám srov. Miroslav NOVOTNÝ, *Mariánská družina učitelek a kandidátek při kostele Božského srdce Páně v Českých Budějovicích. Mariánské družiny v Českých Budějovicích v první polovině 20. století*, in: Václav LEDVINKA - Jiří PEŠEK (edd.), *Od středověkých bratrstev k moderním spolkům*, s. 281-294 a TÝŽ, *Mariánské družiny na jihu Čech od konce 16. do počátku 20. století*, zvl. s. 18-43.

³⁸ Např. odbor eucharistický, tiskový, misijní, paramentní, charitativní či literární.

připravit děti již od útlého věku k řádnému křesťanskému životu. To pochopitelně kladlo vysoké nároky na sodálky a sodály, alespoň tak se to jeví při četbě pravidel pro přijímání i vlastní členství v družinách, včetně sankcí při jejich nedodržování. V čele jednotlivých družin stál ředitel jmenovaný z řad duchovních příslušným diecézním biskupem (pokud se nejednalo o jezuitskou sodalitu). Vedle ředitele, který rozhodoval o všech podstatných záležitostech, stál v čele družiny její magistrát sestavený na každoroční valné hromadě na základě tajné volby z kandidátů navržených ředitelem. Tento poradní orgán ředitele (bez rozhodovacího práva) byl tvořen obvykle starostou a jeho náměstkou, jednatelem, několika konzultory, instruktorem čekatelů a pokladníkem. V případě větších družin ředitel mohl podle potřeby jmenovat ještě několik tzv. vedlejších funkcionářů.

Rovněž v českých zemích bylo možno zejména od poloviny 19. století sledovat opětovný vzestup mariánské úcty. Od roku 1850 ožily pravidelné májové pobožnosti, do Čech i na Moravu postupně přišla nebo zde byla založena nová mariánská řeholní společenství (redemptoristé, sestry a bratři Nejsvětější Svátosti, vizitantky aj.), laické spolky a sdružení, mezi nimiž nechyběly ani mariánské družiny zřizované jak farním duchovenstvem, tak i některými řeholními societami. Činnost družin byla v českých zemích postupně obnovena v poslední třetině 19. století, ale jejich skutečný rozvoj nastal až v prvních desetiletích 20. století. V prvním čtvrtstoletí obnovené existence mariánských sodalit nebyl jejich růst nijak závratný – v roce 1880 působily v českých zemích všehovšudy tři mariánské družiny,³⁹ o dvacet let později stoupl jejich počet pouze na 12 (sedm v Čechách). Výrazný rozvoj družinského hnutí se sice projevil již před první světovou válkou (v roce 1915 bylo v Čechách 50 a na Moravě a ve Slezsku 49 sodalit), opravdový rozmach však přinesla až následující dvě desetiletí – v roce 1934 působilo v Čechách již 123, na Moravě 109 a ve Slezsku 25 mariánských družin, v nichž bylo zapojeno téměř 15000 členů a členek. Nejvíce mariánských sodálů bylo na Moravě (bezmála 7500), o téměř dva tisíce členů méně měly početnější české družiny (5684) a nejmenší členskou základnu (1526) vykazovaly slezské sodality.⁴⁰ Zdaleka nejvíce družin – a nejen – v Čechách pracovalo v Praze.⁴¹ Na Moravě a ve Slezsku byly mariánské družiny nejvýrazněji zastoupeny v Brně, Olomouci a

³⁹ První novodobé mariánské sodality v českých zemích byly založeny v Praze (1872) a v Brně (1876). O čtyři roky později vznikla i Mariánská družina Neposkvrněného početí Panny Marie pro muže a jinochy u sv. Ignáce v Praze, jejíž činnost se stala důležitým impulsem pro další rozvoj družinského hnutí v Čechách a na Moravě.

⁴⁰ Srov. *Přehled Mariánských družin českých v roce 1918*, Ve službách Královny 11, 1918, nestr. příloha; L. ŠKAREK, *Pod praporem Královny nebes*, s. 49-54; *Rozvoj Mar. Družin moravsko-slezských v letech 1876-1930*, Ve službách Královny 29, 1936, s. 155.

⁴¹ Mezi lety 1915-1934 stoupl počet pražských sodalit i jejich členů ze 14 na 35 družin s 2110 členy. Srov. *Přehled Mariánských družin českých v roce 1918*, Ve službách Královny 11, 1918, nestr. příloha a L. ŠKAREK, *Pod praporem Královny nebes*, s. 54.

v Opavě.⁴² Jednoznačnou převahu mezi všemi sodalitami v českých zemích postupně získaly ženské (dívčí, studentské a učitelské) družiny. V podstatně menší míře byly zakládány mužské (studentské, chlapecké, bohoslovecké) society a pouze v několika málo případech se jednalo i o družiny smíšené či dětské.

Rozvíjející se družinské hnutí v Čechách a na Moravě začalo postupně hledat nové a účinnější formy koordinace činnosti jednotlivých družin, které až do počátku 20. století představovaly v podstatě samostatná laická sdružení, pouze volně spojená společnými stanovami a nezbytným připojením k Římské družině. Důležitou funkci v tomto procesu plnil především věstník mariánských družin nazvaný *Ve službách Královny*, na jehož výsledné podobě měli rozhodující podíl řeholní klerikové z Tovaryšstva Ježíšova. K posílení spolupráce a k upevnění vědomí sounáležitosti též napomáhaly nepravidelně svolávané celostátní všeobecné nebo pracovní sjezdy mariánských družin, na Moravě se navíc konaly i zemské sjezdy družin. Za vrcholné období činnosti novodobých českých a moravských mariánských sodalit je možno pokládat především první tři desetiletí 20. století, stagnace a postupný úpadek projevující se ve druhé polovině třicátých let jako by předznamenávaly převratné události následujících dvou desetiletí, na jejichž sklonku byla násilně ukončena nejen činnost laických náboženských sdružení.

Summary:

Under the Banner of the Queen of the Heaven. Pietas Mariana and Marian Communities in the Czech Lands from the 16th to the 20th centuries

The Marian cult was spread already in the Middle Ages, but the largest boom for Pietas Mariana arrived in the 17th and the 18th centuries when the Baroque piety appeared. Many holidays, festivities, gracious pictures and statues, learned treaties and theological disputes on individual Marian dogmas were connected with the piety to the Virgin Mary.

According to the tradition, the beginnings of the Marian piety in the Czech lands went back as far as to the 9th century. The big expansion of the Marian cult could be observed in Bohemia and Moravia in the Baroque era. Mostly members of those Orders, which considered the Virgin Mary to be their founder, protector or patron, showed her great respect, mainly through lay confraternities, which were founded at the monasteries. Jesuit Marian Communities – both student, town and to a small extent also communities for rural subjects devoted to the Virgin and to St Isidor – were specific and most often way of these confraternities.

The boom of these lay communities brought also so-called “Marian century” (1854-1950). Activities of Marian communities were refreshed in the last quarter of the 19th century, but the three first decades of the 20th can be considered the top period. Despite the formal similarities these modern communities differed from their Baroque forerunners in their founders (they were fashionable men and women order congregations) and in their activities, which reflected the needs of modernizing and secularizing society.

⁴² V roce 1933 pracovalo v Brně 8 družin s celkem 1273 sodály, v Olomouci 6 (424) a v Opavě 3, které sdružovaly dohromady 279 členů. Srov. *Seznam Mar. Družin v zemi moravsko-slezské, Ve službách Královny* 26, 1933, s. 77 a 93.